

Pasuruan

De lengte van de wandeling is ongeveer 4 km.; op het eind kan men nog een wandeling langs het havenkanaal maken van 2,3 km. v.v.

De wandeling is samengesteld uit veertig tekstdelen.

De helft is uit Couperus zijn bekende werk 'de Stille Kracht'.

Walraven was hotellier in deze plaats en van hem is een kwart van de teksten.

De Stille Kracht levert dus de meeste teksten en het is daarom jammer dat een centraal gebouw uit de roman, de woning van de resident, niet meer bestaat.

Tegenover de plaats waar de residentswoning heeft gestaan, werd het Proefstation van de Javasuikerindustrie gebouwd. En dat belangrijke instituut staat er nog wel.

Begin van de wandeling: Setasiun Kereta Api. (Station der Staatsspoorwegen.)
Uit 1878; het oudste nog bestaande grotere stationsgebouw in Indonesië.

Theo hielp zijn stiefmoeder uitstijgen, de stationschef groette eerbiedig de vrouw van zijn rezident. Zij knikte met haar glimlach terug, als een welwillende koningin. Zij dulde met haar glimlach, éven dubbelzinnig, dat haar stiefzoon haar kuste op de wang. Zij was een grote vrouw, blank, blond, over de dertig, met die lome statigheid van in Indië geboren vrouwen, dochters van geheel Europese ouders. [Couperus]

Ga rechtdoor JI Setasiun (Stationsweg).
Ga voor de T-kruising linksaf: Pasar.
Loop daar een 'rondje' en zorg weer op het zelfde punt uit te komen.

... en toog met een gulden ter passer. Als zij terugkwam, na een uur van genotvol loven en bieden, telkens om twee centen op een bandeng, of een cent op een handvol bajem, riep ze kokkie Toerie, Madoereesche, een wandelend skelet. Kokkie Toerie knielde neer bij het verrukkelijke stilleven van den passer. Hoe glansden de felroode lomboks tusschen de lichtgroene petéh-boonen; hoe glinsterend zilver schitterden de schubben van dien vetten bandeng! Hoe frisch aangesneden lonkten daar de schijfjes tempeh, oranje tusschen schimmelgrijs. [Walraven]

Steek de JI Soekarno Hatta (Hoofdstraat) over.
Ga rechtdoor onder de poort met opschrift: "Dirgahayu Kem. Rike 70".

O, de kampong! Daar was haar leven. Daar ademde zij vrijer. Er waren oude kampongs in de stad, met stille plekjes en schilderachtige hoekjes, die de menschen van de breede straat niet vermoedden en nooit zelfs hadden gezien. Onmiddellijk achter de Europeesche gevaarten van kalk en steen begon de kampong, bereikbaar door smalle gangetjes van den grooten weg, zelden betreden door een Europeaan. En het mocht dan vuil zijn en primitief, zooals de menschen zeiden, het was ook mooi, en genoegelijk, en zelfs poëtisch, zooals men hier en

daar een huisje aantrof, dat half verborgen was in de schaduw van een bamboestoel, of een breede, koele woning van een welgestelden ouden Inlander, [Walraven]

Ga op de kruising rechtsaf en volg vervolgens de weg naar links.

Ga op het eind rechtsaf: JI Dewi Sartika.

Ga linksaf: JI Wahid Hasim.

Rechts: Moskee Masjid Agung Ali-Anwar.

Plattegrond 1

Er is een grote kans, dat niet-moslims de toegang tot de moskee wordt geweigerd.

Het leven van de Inlanders, van de ouderen onder hen, concentreerde zich veelal om de moskee en het bidhuisje, wel wat zelfvoldaan en lichtelijk farizeesch als zij op Vrijdag ten tempel gingen, de hadji's in lange kaftans en met Europeesche zwarte paraplu. De Madoereesche koelie leefde zijn sober bestaan en spaarde zijn geld in zijn buikriem, 's nachts slapende in een krot of een lege pakkist. Onder hen waren er toch ook velen, die reeds vroeg in den morgen, voordat de zon op was, met anderen samenkwamen in het bidhuisje van den

kampong, waar zij baden, eerst kalm en langzaam en gedempt, doch tenslotte al harder en harder, woester en woester tot geen levende ziel meer het oog look in den kampong en zijn naaste omgeving. [Walraven]

Ga linksaf Alun-Alun Seletan.

Ga met de weg mee naar links.

Links: de Alun-Alun.

Nog was de aloon-aloon wijd en prijkte met den eeuwenouden waringin in het midden. De toren der moskee priemde er hoog in de lucht en de graven er omheen waren zeer heilig. Alles wees erop, dat in vroeger jaren deze veste het bestaan had Soerabaia en Semarang naar de kroon te steken, maar tragisch was het verloop der dingen geweest. [Walraven]

De rezident had uitgeschreven, als feest voor de bevolking, een passer-malam op de aloon-aloon, die enkele dagen zoû duren en samenviel met de Fancy-fair. Dat zouden zijn volksfeesten, vele stalletjes en kramen, de Komodie-Stamboul, waar Duizend-en-Een-Nacht-toneelspelen werden gegeven. Hij had dit gedaan om de Javaanse bevolking een zo door haar gewaardeerd genoeg te doen,

tegelijk dat de Europeanen feest vierden. [Couperus]

Ga rechtdoor JI Alun-Alun Utara.

Ga in de hoek **rechtsaf: Oprijlaan** naar de pendopo van de Kaboepaten.

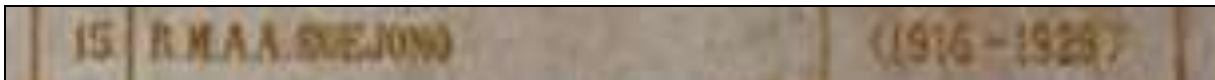
Maar toen het rijtuig langs de vlaggestok inreed de oprijlaan van de Kaboepaten en men zag, dat de rezident zich naar de Regent begaf, schoolden groepen samen, en sprak men fluisterend en heftig. Aan de ingang van de oprijlaan verdrong men zich, spiedde uit. Maar de bevolking zag niets dan door de schaduw der waringins in de verte schemeren de lege pendopo, met hare rissen van afwachtinge stoelen. [Couperus]

Recht vooruit: Rumah Bupati dan Pendopo. (Woning van de Regent.)

Ververschingen in afwachting, en het trof mij, dat deze niet meer zoo gratievol werden aangeboden, als ik meer dan twintig jaar geleden gezien had, bij voorbeeld in de Kaboepaten te Passoeroean, bij den Regent aldaar, toen gehurkt zich voortbewegend, de dienaren, met immense bladen vol glazen en karaffen, aankwamen, zonder één glas omver te gooien en steeds in een hurkende houding. Misschien is aan deze allermoeilijkste acrobatie van bediening een einde gemaakt, om democratische redenen; [Couperus]

In de ontvangstruimte.

Uit de kringen der Indonesische intellectuelen kwamen betrekkelijk vele nieuwe abonné's. De regent van Pasoeroean, R.M.A.A. Soejono – de latere minister in het Londense kabinet tijdens de bezetting van Nederland – had vele woorden van lof voor de leiding van *De Indische Courant*. [Koch]

Als telg uit een oud adellijk geslacht van Javaanse regenten was Ario Adipati Soejono in 1886 op Oost-Java geboren – hij was, toen hij tot minister benoemd werd, zes-en-vijftig jaar. Op twee-en-twintigjarige leeftijd had hij zijn eerste functie gekregen in het binnenlands bestuur. Hij werd in 1915 benoemd tot regent (bestuurshoofd) van Pasoeroean, een deel van de provincie Oost-Java. Dat hij het vertrouwen van de Indonesische stemgerechtigden bezat, bleek in '20 toen hij door hen voor de eerste maal tot lid van de Volksraad gekozen werd; dat lidmaatschap bleef hij tot '35 uitoefenen.

Ga terug naar de Alun-Alun en ga **linksaf**.
Ga linksaf: JI Supratman.
Ga rechtsaf: JI Pahlawan (Heerenstraat).

De volle maan, tragies die avond, was reeds vroeg, nog in de laatste dagschemer opgerezen als een immense, bloedroze bol, vlamde als een zonsondergang laag achter de tamarindebomen der Lange Laan en steeg, langzaam zich louterende van hare tragische tint, in een vage hemel op. Een doodse stilte spande alom als een sluier van zwijgen, of, na de lange middagsiësta, de avondrust zonder overgang van leven begon. [Couperus]

Dikwijls waren de morgens fris, rein gewassen door de overvloedige regens, en in de jonge zonneschijn der eerste ochtenduren doemde uit de aarde op een teer waas, een blauwige uitwissing van iedere te scherpe lijn en kleur, zodat de Lange Laan met hare villa-huizen en dichte tuinen zich huifde in het bekoorlijke en vage van een droomlaan: [Couperus]

Rechts: Makam Pahlawan.

In hoeverre het bij die 'extreme gewelddadigheid' tot nieuwe excessen is gekomen, weten wij niet precies. Wreedheden die detachementen van het Korps Speciale Troepen in februari en maart '49 op Oost-Java hadden gepleegd in de gebieden van Malang en Pasoeroean, 'o.a. mishandelingen en het zonder noodzaak doden van personen' (hier bevond zich onder de vermoorden een tweede Republikeinse minister), leidden tot officiële onderzoeken maar de daders konden niet worden opgespoord en de stukken werden vervolgens geseponeerd.

Rechts: 22 Dinas Badan Pengelolaan Keuangan dan Aset (Hotel Tonjes).

Plattegrond 2

(37) Hotel Tönjes; →
 (48) Woning Resident;

(38) 1ste Eur. School;
 'daarboven' Proefstation
 suikerindustrie;

'daarboven' de Sociëteit (Club).

Rechts: Het terrein van de residentswoning liep van Dinas Baden Pengelolaan (Hotel Tönjes) tot het stadion (voordien begraafplaats).

Op dit terrein staan nu de gebouwen van 'Pengadilen Negeri' en 'ART /BPN'; van de residentswoning is niets meer te zien.

Het residentshuis was eigenlijk een ruïne, met afgebrokkelde ringmuren en vervallen pleisterwerk, vol onvermoede kamers en 'bijgebouwen', dateerende uit en tijd der ongelimiteerde heerendiensten, toen zulke groteske steenklompen uit den grond konden worden gestampt zonder de begroting van het land noemenswaard te belasten. Maar toch had Louis Couperus in dit huis, ergens in een van deze kamers, in het begin van deze eeuw gelogeed, en er zelfs de laatste hand gelegd aan een roman! ... [Walraven]

Aan het einde der Lange Laan lag diep in zijn voortuin het Rezidentie-huis. Laag, dadelijk in de nacht der waringinbomen, zigzagde het zijne pannendaken, het ene achter het andere, naar de schaduw van de achtertuintoe, met een primitieve lijn van daktekening, over iedere galerij een dak, over iedere kamer een dak, tot één lange daksilhouet. Vóór echter, rezen de witte zuilen der voorgalerij, met de witte zuilen der portiek, hoog blank en aanzienlijk op, met brede tussenruimten, met grote openheid van ontvangst, met een uitbreiding van

indrukwekkend paleisportaal. Door de open deuren verschoot de middengalerij vaag naar achteren toe, met een enkel licht opgeglimd. [Couperus]
 Want het vreemde gebeuren hield op. Toen alles onder het toezicht van Eva in huis gereinigd en hersteld was, dwong Van Oudijck Léonie terug te keren, omdat hij met de eerste januari een groot bal wilde geven. Des morgens recepieerde de rezident alle zijne Europese en Javaanse ambtenaren. Des avonds, in de van licht gloeiende galerijen, stroomden de gasten binnen, uit de gehele residentie, nog licht huiverig en nieuwsgierig, en instinctmatig rondkijkende, om zich heen en naar boven. [Couperus]

Het zyn deze Residenten, die eigenlyk het Nederlands gezag tegenover de Javaanse bevolking vertegenwoordigen. Het volk kent noch de Gouverneur-Generaal, noch de Raden van Indië, noch de Direkteuren te Batavia. Het kent slechts de Resident, en de beambten die onder hem besturen. [Multatuli]

Rechts: voor het gebouw van ATR / BPN staat een constructie die lijkt op de Eiffeltoren.

[1913] Ter vervanging van den vermolmden houten vlaggenmast bij de Residentswoning te Pasoeroean, werd met het oog op de dure houtconstructie, een vlaggenmast gemaakt bestaande uit een voetstuk, hoog 12 M., van gewapend beton en de nog bruikbare houten steng lang 9 M.
 Alle Europeesche gezagvoerende ambtenaren en de regenten hebben de Nederlandsche vlag (grootte naar den rang; de hoofden van gewestelijk bestuur alle dagen, de overigen op Zon- en feestdagen) op hun erf vóór de ambtswoning.

Rechts: Stadion.

Volgens een kaart uit 1912 lag aan de zuidkant van her Residentserf een begraafplaats.

Van Oudijck zelve sprak er over met niemand, niet met zijn vrouw, niet met zijn kinderen, met de ambtenaren niet, en niet met de bedienden. Maar eens kwam hij doodsbleek uit de badkamer, met dolle, grote ogen. Hij ging echter rustig naar binnen, beheerste zich en niemand merkte iets. Toen sprak hij met de chef der politie. Aan het residentie-erf grensde een oud kerkhof. Nacht en dag werd dit nu bewaakt en bewaakt de achtermuur van de badkamer. De badkamer zelve werd echter niet meer gebruikt en men baadde zich in de logeerbadkamers. [Couperus]

Links: zicht op woningen voor het personeel van het Proefstation der Java Suiker Industrie, gebouwd door Job en Sprey.

Het proefstation drukt, als gezegd, een eigen stempel op onze gemeente. Voor het uiterlijk spreekt voor den bezoeker het sterkst het uitgebreide complex van kantoren en laboratoria en de vele Europeesche woningen, staande langs het zuidelijk gedeelte van de Heerenstraat en langs den Probolinggoweg, een terrein ruim 4.6 h.a. beslaand. Niet minder dan 34 woningen bouwde het proefstation voor zijn Europeesch personeel.

Ga de Jl Pahlawan terug.

Rechts: UPT SDN Pekuncen. (1ste Eur. School.)

Voor het dragen van het omlopende afdak is hier echter een steenconstructie gekozen en, omdat de terreinomstandigheden toelieten de speelloods afzonderlijk te bouwen, kon hier door het uitbouwen der hoeken de eentonigheid van de architectuur der omgaande gaanderij worden verbroken. Ook hier bestaat gelegenheid tot uitbreiding door het aanbouwen van lokalen aan de achterzijde.' Uit een inleiding van BOW-medewerker Elenbaas in Nederland op 23 maart 1912.

Rechts: Pusat Penelitian Perkebunan Gula (Proefstation van de Javasuikerindustrie).

Zoo ontstond in 1887 het Proefstation Oost-Java, als jongste der drie suikerproefstations, waaruit tenslotte het tegenwoordige Proefstation voor de Java-Suikerindustrie is gegroeid. De groote vlucht, welke de suikerindustrie in deze decennia nam, is algemeen bekend. Slechts enkele cijfers ter illustratie daarvan: van 1887 tot 1928 steeg de suikerproductie per hectare van nog geen 70 tot 150 quintalen [100 kg]; de totaal productie van nog geen 400.000 tot bijna 3 miljoen ton.

Voorraanzicht botanische laboratoria en museum.

De praktijkvoorlichting van de cultuur-afdeeling bestaat uit cursussen, voorlichting bij bezoeken aan het Proefstation, ondernemingsbezoeken, adviezen en verslagen. Om een kleine greep te doen uit de voorlichting van den zoogenaamden Buitendienst:

- Gedachtenwisseling met de Administrateurs over planten,
- Drainage, bewerking, bemesting enz.
- Keuring van plantmateriaal,
- Voorlichting bij het samenstellen der proefvelden,
- Samenstellen van veeljarige recapitulaties der proefveldresultaten.

De chemisch-technische afdeeling geeft voorlichting inzake fabrieksinrichting, bedrijfscontrôle, fabriekswerkwijze, afwerken van suikeropslag enz. enz. terwijl zeer belangrijke onderzoekingen worden gedaan op chemisch en technisch gebied.

Ik herinner mij, hoe bij het jongste internationale suikercongres te Soerabaia, gedelegeerden uit verspreide landen: Trinidad en Portorico, Hawaii en Mauritius, Formosa en Queensland, Louisiana en Egypte het podium beklommen om op tegelijk ontroerende en beklemmende wijze hun dankbaarheid te betuigen voor hetgeen het Proefstation voor de Java-suikerindustrie voor de suikercultuur in hun landen had gepresteerd.

Het borstbeeld van directeur Kobus.

Van 1897 tot 1910 werden onder Kobus de ziekten en beschadigingen van het riet verder bestudeerd, bibit zorg gepropageerd en het kruisen in een andere richting voortgezet. Kobus was reeds in 1887 aan het Proefstation verbonden en had een groote cultuurervaring opgedaan; hij kon met de planters opschieten en had veel invloed ten goede op hun beleid. Geleerde heeren als Dr. Kramers en de voortreffelijke Dr. Wakker had men na hun eerste contract laten gaan. Maar Kobus bleef steeds hooge waardering genieten, totdat de dood hem verraste op het schip dat hem in 1910 van Pasoeroean wegvoerde.

[1910:] In de bange tijden, die deze [suiker]nijverheid tot bij het graf voerden, werden haar in Prinsen Geerlig's en Kobus de mannen geschonken, die haar het volle blijde leven hergaven.

Het borstbeeld van directeur Prinsen Geerlig's staat voor het 'Museum', waarin (alleen maar) foto's hangen; van de directeurs van het Proefstation, inclusief die uit de Japanse tijd.

Oud-directeur Dr. H.C. Prinsen Geerlig's: Een tweede aanslag op den oorspronkelijken opzet van het proefstationswezen werd in 1895 gedaan door den Directeur van 's Lands Plantentuin die veel moeite deed om evenals hem zulks voor de tabak, caoutchouc, thee en indigo was gelukt, ook de suikerproefstations onder zijne vleugelen te Buitenzorg te concentreren met tijdelijke locale

laboratoria in cultuurgebied, doch ook deze poging tot verandering van de bedoelingen faalde en tot heden toe is het proefstation gebleven zoals het van den aanvang was bedoeld en doeltreffend is gebleken.

De rezident liep somber door, met flinke pas van een besliste wandelaar. Hij was rechts van het square-tje afgeslagen, en liep langs de Hervormde kerk, recht op een mooie villa toe met slanke, vrij correcte Ionische pleisterzuilen en hel verlicht met petroleumlampen in kronen. Het was de sociëteit Concordia. [Couperus]

Later in de wandeling wordt "rechts van het square-tje afgeslagen" en loopt men "langs de Hervormde kerk". Oftewel, de plaats waar

Couperus in De stille kracht de sociëteit situeert is een andere plek dan die van Sociëteit de Harmonie.

Oud was de stad, snikheet, rommelig en vuil, met resten van vergane grootheid en snobistische bouwsels van lateren tijd. De soos was voorzien van ontzaglijke zuilen. Men zou daartusschen wel Shakespeare's 'Julius Ceasar' hebben kunnen opvoeren zonder eenige noemenswaardige wijzigingen in de entourage, zoo voortreffelijk leenden zich de ruimten tusschen de pilaren voor de opstelling van Caesar's doodbaar, mitsgaders de weidsche gebaren van den lijkredenaar. [Walraven]

Vervolg, na het kruispunt, de JI Balai Kota (Heerenstraat).

Rechts: BNI, De plaats van het voormalige Marine Hotel.

't Is vijf uur 's morgens, ik heb uitstekend geslapen in het Marine Hôtel te Pasaroean. Ik voel me verkwikt en uitgerust als mijn jongen, Oerie, me komt roepen. Mijn nachtlicht brandt nog flauwtjes en flikkert nu en dan, op 't punt van uitgaan. Ik steek mijn waschkaarsen op en laat de jongen binnen. Met een groet en een: Môge m'neerr ! komt hij de kamer in, toont mij het matje, waarop hij geslapen heeft, en een groote doode vleermuis, die hij aan één poot voorzichtig tusschen duim en wijsvinger vasthoudt. [Van Maurik]

Ten slotte, toen mijn geld al wat geslonken was, nam ik een hotel over hier op Pasoeroean, stak er al mijn duiten in om na eenige maanden tot de conclusie te komen, dat de zaak niet gaat, omdat Pasoeroean een doode stad is, die misschien wel goed was in de dagen toen er nog geen auto's bestonden, maar waar tegenwoordig bijna niemand meer logeert. Er komen eenvoudig geen mensen en ik kan mijn dagelijksche onkosten niet eens verdienen. [Walraven]

Rechts: SMK PGRI 2 (de plaats van Hotel Spierings – v/h Morbeck-Jansen).

Onderweg komen we langs Pasuruan, een verschroeid en nu wat vervallen stadje dat model heeft gestaan voor het plaatsje uit 'De stille kracht'. De schrijver Walraven heeft hier nog eens al zijn spaargeld verloren door het te steken in het plaatselijke hotel Marbeck, om te laat te ontdekken dat Pasuruan morsdood was, aangezien het sinds de uitvinding van de auto zijn functie als tussenstation tussen Surabaya en Malang verloren had. [Vervoort]

Rechts: SMP Negeri 1 (2de Eur. School).

Maar toen gingen we hier naar het schoone Pasoeroean! En daar begon de pret weer opnieuw. Willem kon blijkbaar maar niet wennen en de juffrouw blijkbaar ook niet. Beide partijen waren niet van de vlotste, want ook de juffrouw was weer een bruine. De eerste drie maanden was het weer absoluut mis, totdat hij met een rapport thuishwam, waarop een 8 voor rekenen, een 7 voor schrijven en voldoende voor lezen. Dit laatste is bij hem natuurlijk niet anders mogelijk, hoewel hij alles leest, heel vreemde boekjes, die ze op school niet

hebben, leest hij plechtig van a tot z uit en hardop, 's avonds thuis als hij bij zijn moeder alleen zit. [Walraven]

De rezident wandelde eerst langs het huis van de secretaris; dan ter andere zijde een meisjesschool; dan de notaris, een hôtel, de post, de prezident van de Landraad. Aan het einde van de Lange Laan stond de Roomse kerk, en verder op, de brug over de kali, lag het station. De maan hoger geklommen, zich heller zilverende bij hare stijging, bescheen de witte brug, de witte toko, de witte kerk: dit alles om een vierkant square, meer open, zonder bomen en met in het midden een spits monumentje, dat de Stadsklok was. [Couperus]

Door de Compagnie werd het oppertoezicht der Kerk in de Koloniën aan de moederkerk overgelaten en deze maakte hiervan een duchtig gebruik om te waken tegen alles wat niet met de streng-rechtzinnige richting strookte.
Rooms-Katholieke geestelijken

werden niet toegelaten, de R.K. Godsdienst werd belemmerd en zelfs de Lutherse werden zooveel mogelijk uit de Kolonie geweerd. Feitelijk heerschte er destijds onverholen gewetensdwang. Echter niet tegenover de Inlanders en hunne godsdiensten. Eerstens, omdat in vele verdragen met de Inlandsche vorsten eerbiediging van hunnen godsdienst was bepaald, tweedens uit praktische overwegingen, welke de O.I. Handelscompagnie beletten tot daden te komen, die hare handelsbelangen in gevaar zouden kunnen brengen.

De rezident liep somber door, met flinke pas van een besliste wandelaar. Hij was rechts van het square-tje afgeslagen, [Couperus]

Ga rechtsaf Jl Panjaitan.

Recht vooruit: "GPIB Pniel Pasuruan 15 nov. 1829" (Protestantse Kerk).

Plattegrond 5

Zoals de Inlander met Lebaran (Moh. Nieuwjaar) naar zijn penaten terug moet, en eventueel ervoor steelt of er zijn betrekking voor in den steek laat, niet zelden ervoor in de gevangenis komt, zoo gaan de echte Indische families met Kerstmis op reis om allerlei oude graven te bezoeken, die hun niets meer kunnen schelen, maar waar zij niet vandaan durven blijven, uit vrees, dat 'de geesten' hen zullen straffen voor de nalatigheid. Dat is hun Kerstmis.

Van het Christendom en de kribbe van Bethlehem begrijpen zij gewoonlijk niets. Zij zijn Protestant of Roomsch, maar dat is alleen omdat zij denken, dat zoiets bij het Europeaanschap behoort. Je bent geen complete Europeaan, als je niet kunt zeggen, dat je een Christelijken godsdienst omhelst. [Walraven]

De rezident liep somber door, met flinke pas van een besliste wandelaar. Hij was rechts van het square-tje afgeslagen, en liep langs de Hervormde kerk, recht op een mooie villa toe met slanke, vrij correcte Ionische pleisterzuilen en hel verlicht met petroleumlampen in kronen. Het was de societeit Concordia. Een paar bedienden in witte busjes zaten op de trappen. Een Europeaan in een wit pakje, de kastelein, liep in de voorgalerij. Maar om de grote bittertafel zat niemand en de wijde rieten stoelen openden hunne armen afwachtend als te vergeefs.

De kastelein, ziende de rezident, boog, en de rezident tikte kort aan zijn pet en ging de societeit voorbij, sloeg links om. [Couperus]

Op een kaart uit 1922 is dit gebied sawah. ...

Ga terug naar de Jl Balai Kota en **ga rechtsaf** Jl Yos Sudarso.

De route naar het voormalige eind van het havenhoofd is 2,6 km. v.v.

Maar het havenhoofd met zijn bestrate vierkante kade van klinkertjes, en zijn douanekantoor met groengeverfde luikjes, was volkomen Hollandsch. En als je de rivier volgde, terug naar de stad, kwam je, voorbij een brug, aan een verbreding, waar de oevers beschoeid waren ter voorkoming van afkalving. De kromming van den oever aan de rechterzijde verraadde dadelijk een Hollandschen aanleg. De kaai, die eveneens beklinkerd was, was aangelegd voor het lossen en laden in de schaduw der boomen, en zij kon in een Zeeuwsch havendorp liggen. [Walraven]

Vervolg de route langs het havenkanaal.

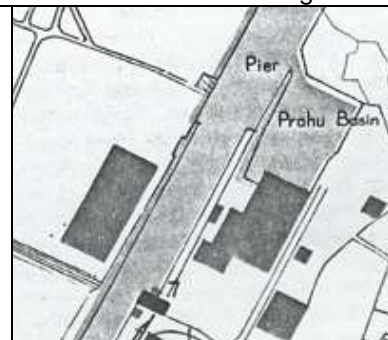

De visscherij is geen middel van bestaan, dat een groot gedeelte van de bevolking bezig houdt, al is ze in vele kuststreken zeer belangrijk. Wij vermeldden reeds, dat visch een grooter plaats inneemt dan vleesch in het inlandsche menu. Het belang van de visscherij valt ook daarom niet te onderschatten. De overheid tracht de werkmethode bij de visscherij te verbeteren ten einde de opbrengst te stimuleren. Het is voor de zeevisschers, wanneer ze geen steun ontvangen van de overheid, zeer moeilijk om te concurreren tegen de veel beter uitgeruste Japanners, die met motorschepen werken.

Plattegrond 6

Hij kwam veel – vooral nu zijn vrouw op Tosari was – en in de avondschemingen wandelden zij naar de vuurtoren, die aan zee stond als een kleine Eiffelkandelaber. Over die wandelingen werd veel gesproken, maar zij stoorden er zich niet aan. Op het fundament van de vuurtoren zetten zij zich, zagen uit naar de zee, en

luisterden naar de verte. Prauwen, spookachtig, met zeilen als nachtvogels, gleden in het kanaal, met het zeurige zingen der vissers. [Couperus]
Langs het havenkantoor ging de resident naar de pier toe, die een eind uitstak in zee, en waar op de punt een kleine vuurtoren, als een kleine Eiffel, zijn ijzeren kandelabervorm verhief, met zijn lamp aan de top. Daar bleef de resident staan en ademde op. De wind was plotseling opgestoken, de grongong blies, uit de verte waiende aan, als iedere dag om dat uur. [Couperus]

Verantwoording van de afbeeldingen.

- Details kaart: HIND 1072 – Town plan of Pasoeroean – 2nd Edn –1946.
- Proefstation: Soerabaiasch Handelsblad – Extra uitgave – 9 juli 1937, 19.

Deze wandeling is overgenomen van de website
www.IndischeLiteraireWandelingen.nl

Deze wandeling is samengesteld in samenwerking met
www.KantEnKlaarSuriname.com

